

Rumpík, Viktor. 2018. *Proces zprostředkovávání pracovní migrace Ukrajinců v transnacionálním poli*. Plzeň: FF ZČU. 224 s.

posudek disertační práce

Mgr. Viktor Rumpík vypracoval disertační práci, ve které se věnuje pracovní migraci Ukrajinců do České republiky. Na základě svého dlouhodobého studia a terénního výzkumu (2013 – 2017) zprostředkovávání práce ukrajinských pracovníků, jejich migračních sítí a sociálních vazeb, které během svého pobytu v Česku vytváří, kriticky diskutuje koncept tzv. klientského systému a jeho relevanci pro porozumění některým současným podobám zaměstnávání Ukrajinců na trhu práce. Viktor Rumpík vysvětluje, proč považuje tento pojem za analyticky i věcně vyprázdňený a s rozsáhlou argumentací navrhuje, aby byl podle něj sporný pojem „klientský systém“ nahrazen pojmem „zprostředkovávání práce.“ Všimá si proměnlivosti pracovního trhu, jednání migrantů a jejich strategií v čase, stejně jako temporality strukturálních podmínek, které jednotlivé autorem studované jevy ovlivňují. Vedle tohoto centrálního zájmu, se autor věnuje popisu a kritické diskusi adaptační praxe ukrajinských pracovníků a tématu jejich integrace do české společnosti.

Ačkoli autor ve svém přesvědčivě ukazuje, že má hluboký vhled do studovaného prostředí, má práce zásadní nedostatky, kvůli kterým nedoporučuji, aby byla kladně hodnocena. Pro větší přehlednost tyto nedostatky systematizuji do následujících částí: formální zpracování; metodologická stránka realizovaného projektu; širší orientace v dosavadních přístupech k tématu práce; obsahová a argumentační vrstva textu; rozvoj dosavadního poznání a celkový příspěvek do odborné diskuse k tématu.

Stylistická kvalita a formální zpracování textu

Kvalitě práce by výrazně pomohlo, pokud by prošla zevrubnější editací. Jak je vidět za všechny případy např. na s. 6, v textu

- a) se vyskytuje množství tvrzení, které jsou pro svou obecnost na samé hraně srozumitelnosti („Autory – jakými autory?, pozn. JG - užívaný pojem ‚klientský systém‘ je svým, byť ustáleným pojmenováním matoucím“),
- b) nacházíme zde nešikovné větné obraty („cílem práce je znovupromyslet obecné představy...“ – či představy, proč „obecné“ a lze představy „promýšlet“?),
- c) obdobně jako konceptuální zmatečnost („druhým cílem práce je etnografie a interpretace“ – etnografie je vždy již interpretací, navíc metoda je spíše prostředkem k dosažení cíle, nikoli cílem práce samotným), nebo
- d) typografické chyby („znovupromyslet“) a chyby ve větné skladbě, viz příklad uvedený v bodě a).

Ukrajinský pojem заробитка, (při)výdělek v zahraničí, je v práci přepisován do latinky jako *zarobitka*. Ukrajina, podobně jako čeština, však rozlišuje měkké i (і) a tvrdé y (и). Správná transliterace slova заробитка by tak měla být *zarobyitka*.

Orientace v dosavadních přístupech k tématu práce

Stěžejním bodem posuzované práce je revize konceptu „klientský systém“, který je v souvislosti s ukrajinskou pracovní migrací do Česka užívaný od 90. let. Viktor Rumpík jej představuje na s. 12-18, kdy mu slouží jako východisko k představení dalších, pro něj důležitých pojmů, s nimiž bude dále pracovat: světa / pole migrační politiky, pojmu migrační sítě a pojmů integrace a adaptace. Pro celou tuto třetí kapitolu (s. 12-40) je charakteristické, že autor dokládá svou obeznamenost s česky publikovanými texty, které se věnují jeho tématu. V práci však tyto texty zevrubněji nepředstavuje.

Čtenář se nedozví nic o tom, jak např. klientskému systému rozumí kolektiv autorů publikujících se Zdeňkem Uherkem, jak jej a s odkazem na jaký empirický materiál užívá Jan Černík, v čem konkrétně nastává posun v jeho uchopení Ditou Čermíkovou, Yanou Leontievou a Mirkou Nečasovou, Michalem Nekorjakem či výzkumným týmem shromážděným kolem Dušana Drbohlava. Vzhledem k tomu, jak moc je koncept klientského systému pro Viktora Rumpíka klíčový – ve své práci jej znovu promýšlí, kritizuje a navrhuje jeho nahrazení alternativním konceptem – je zarážející, jak málo prostoru věnuje představení konceptu klientský systém v dílech těchto autorů. Domnívám se, že právě minimalistické zpracování této klíčové části práce, se negativně odrazilo v přesvědčivosti autorovy argumentace v dalších částech posuzovaného textu, ve kterých se vymezuje proti „obecnému porozumění“ nebo vůči „autorům“. Podrobněji k tomuto problému dále v textu posudku.

Druhým stěžejním konceptem, se kterým Viktor Rumpík pracuje, je svět / pole migrační politiky. Tento koncept konstruuje na základě pojmů sociální pole (Bourdieu) a svět (Augé). Věcně vzato, Bourdieho pojem pole odkazuje k sociální stratifikaci dané různými typy kapitálu, Augé pak pojmem svět / světy používá pro objasnění nových, do značné míry vůči sobě autonomních forem uspořádání skutečnosti (proto právě „světy“), které jsou důsledkem (super)modernity. Z textu práce však není vůbec zřejmé, jakým způsobem autor dochází k názoru, že tyto dva pojmy lze využít pro objasnění migrační situace Viktorem Rumpíkem zkoumaných aktérů. Obávám se, že k tomu, co autor označuje za svět migrační politiky (lépe patrně „migračních politik“) nebo za pole zarobytky, Bourdieho nebo Augého vůbec nepotřebuje.

Podobně jako v případě klientského systému nebo světa / pole migrační politiky, ani v případě konceptu migračních sítí Viktor Rumpík neukazuje, že s ním dokáže pracovat v intenci či na základě kritiky autorů, které povolává na scénu. Mark Granovetter, Manuel Castells nebo Jeremy Boissevain se sice věnují sociálním sítím, avšak každý z nich naprosto jinak. Je škoda, že v práci není podrobněji rozpracována Granovetterova teze o síle slabých vazeb, která by mohla být pro osvětlení migrace Ukrajinců do ČR přínosná.

Téma integrace a adaptace vnímám v kontextu práce spíše za podružné, ale pokud se mu již autor rozhodl v teoretické i analytické části věnovat pozornost, zasloužilo by si, minimálně ve vztahu k domácímu prostředí, podstatně zevrubnější rešerši. Patrně by stálo minimálně za úvahu, zda lze k adaptaci a integraci přistupovat jako k sociálním faktům (s. 40) nebo zda se spíše těmito pojmy nevyjadřují vize žádoucího sociopolitického uspořádání společnosti.

Celá třetí kapitola však ukazuje ještě jednu věc. Předložená práce neukazuje žádnou reflexi současné debaty autorova tématu. Text disertace stojí mimo současnou sociálněvědní produkci, jak je nám zprostředkována v zahraničních publikacích. Viktor Rumpík zmiňuje více jak třicet zahraničních titulů, avšak většinou pouze

- a) na úrovni povšechného odkazu („Při studiu migrace využil sociální sítě Clyde Mitchell, když se zabýval migrací rurálního obyvatelstva do měst. Přináší koncept *social network* (Mitchell 1974).“, s. 34),
- b) rétorické tvorby autority („Avšak ve shodě s Edmundem R. Leachem tvrdím, že každý sociální jev je procesem v čase (Leach 1964: 5).“, s. 104“; „Zásadní část práce a její metodologie vychází z dlouhodobého terénního výzkumu a zúčastněného pozorování, jako metody sběru dat. Stejně tak odpovídá teoretickému rámci: „...neboť do každé fáze výzkumu se plně zapojuje teoretický rámec, jenž ji vede a řídí.“ (Waquant 2002: odst.: 16.)“, s. 41), nebo
- c) naprosté dezinterpretace textu, na který je odkazováno (takto např. „Sociální prostor se mění, je dynamický, heterogenní a právě v něm se odehrává zprostředkovávání zarobitky. Pozoruji zde analogii s tradiční prací Edmunda Leache, kdy dochází k vyjednávání v rámci politických systémů Kachinů a Shanů v Barmě. Stejně tak migranti užívají situačně různá pole, ve kterých operují a pole zarobitky – podobně jako systém *gumsa* umožňuje přecházet mezi jednotlivými poli (srov. Leach 1964: 4-10).“, s. 33).

Mimo autorovu teoretickou (nikoli nutně analytickou!) výraznější pozornost stojí tak přístupy a témata, které nelze v současné produkci pominut: metodologický nacionalismus, europeizace a s ní související transformace trhu práce, teoretické i analytické zpracování tématu moci, nebo např. role státu).

Metodologie

V metodologické části práce (kapitola 4) autor představuje terén svého výzkumu a klíčové účastníky výzkumu. Hlavní metodou, na níž práce stojí, je etnografický výzkum s / mezi migranty a dále dotazníkové šetření. Tyto postupy jsou v metodologické kapitole i v analyticko-interpretacích částech práce ukázány nejpodrobněji.

Dále autor analyzoval data z migrační a zahraniční politiky a dokumenty veřejné a státní správy (s. 90), avšak nevíme jaké ani jak. Mezi zdroji svých dat dále autor uvádí reflexi veřejného diskursu. Aby však mohl být diskurs reflektován, musí být nejprve studován. V práci bohužel nenajdeme žádný doklad o tom, e by nějaká analýza diskursu (koho a na jakém materiálu) proběhla.

V metodologické části své práce autor realisticky upozorňuje na to, že data jsou konstruována. To je klíčový poznatek, avšak aby s ním bylo při jakékoli interpretaci dat pracovat, musí být v textu ukázáno, jak k takovéto konstrukci, vytváření dat dochází. Nejde o to přiznat si, že data, která v terénu vytváříme, jsou „kontaminována“ naší přítomností. Důležité je přijmout skutečnost, že s touto kontaminací dat musíme pracovat. Řešením není dehumanizace dat, očištění dat od výzkumníka, ale naopak jejich „polidštění“ prostřednictvím reflexivní interpretace. Diskuse etického dilematu, kterou vede autor na s. 90 ohledně jeho role při organizaci demonstrace, tak podle mého názoru směřuje špatným směrem. „Omluvou“ nemůže být zdůraznění autonomie jednotlivce vůči kontextu situace – v tomto případě spíše jeho podřazení nadosobní kultuře („Zkrátka nemohou jinak.“ - sic!, s. 90), ale naopak zdůraznění autorem v jiných částech textu vzývané procesuality a kontextovosti lidského jednání.

Jsou-li však „data“ spíše vytvářena, než nalézána, měla by být v textu řádně představena prostřednictvím vybraných etnografických situací – o tomto níže. Zároveň to však také znamená, že téma etiky výzkumu ve vztahu k autorovu zaměstnání, nelze vyřešit v rozsahu jednoho odstavce (s. 93).

Obsahová a argumentační vrstva textu

Patrně největší problém práce spočívá v tom, že se prakticky neustále pohybuje na úrovni obecných tvrzení bez jejich jasného vztahu ať již k textům jiných autorů nebo v práci k jasně představenému empirickému materiálu („datům“). Autorovo klíčové tvrzení o diskutovaném klientském systému, totiž že empiricky neexistuje nic, co by mohlo být jako systém a klient smysluplně konceptualizováno (s. 104), se týká dvou věcí.

Zprvé, Viktor Rumpík říká, že dnes, resp. v době, kdy probíhal jeho výzkum, se s žádným klientským systémem nesetkal. Nevylučuje, že např. v 90. letech něco jako klientský systém, o kterém píší různí autoři (viz výše), mohlo existovat, avšak dnes tomu tak již není. Účastníci jeho výzkumu sice pojem „klient“ znají, uvádí autor, avšak znají jej zprostředkovaně z českého prostředí, popř. od „jejich“ antropologa. Zda klientský systém skutečně existoval dříve, však autor neví, resp. nemá jeho existenci podloženou vlastními daty. V rozhovorech, které v Česku či na Ukrajině vedl, se na toto téma nezaměřoval a nemůže se tak oprávněnosti tohoto pojmu při popisu situace v Česku před 20-30 lety autoritativně vyjádřit jinak, než prostřednictvím odkazů na své předchůdce, uvádí Viktor Rumpík.

Zadruhé, Viktorovi Rumpíkovi nevdá pouze označení „klient“, které není emické a které ani neodkazuje na zprostředkovávání pracovní migrace organizovaným zločinem, jak uvádí odkazem na abstrakt (sic!) Nekorjakova článku (Nekorjak 2006). Problematický je podle autora rovněž pojem „systém“.

Kritika klientského „systému“ přitom není založena na empirické evidenci, ale na autorově v textu nevyargumentovaném porozumění. Cituji a komentuji stěžejní pasáže:

- „V různých kontextech a výpovědích diskutovaný pojem znamená něco jiného a váží se na něj různé významy. Ve finále se stává pojmem matoucím a analyticky neuchopitelným.“ (s. 109)

Sémantickou šíří, kterou nabývají jednotlivé pojmy, nelze redukovat žádnou nadčasovou definicí. Obávám se, že se musíme smířit s tím, že významy slov se neodvíjí od úsilí vědců je prostřednictvím definic fixovat, a že ani není našim údělem se o takovouto sysifoskou činnost snažit. Jedním z našich úkolů je naopak snažit se porozumět a kontextu, který slovům dává význam a případně jej dekonstruovat.

- „Koncept je ve své podstatě nevyhovující z hlediska obou slov – „klient“ i „systém“. O termínu „klient“ je někdy pojednáváno v kritickém slova smyslu a termín bývá nahrazen pojmem prostředník (např. Leontiyeva, Nečasová 2009: 129). Dovoluji si argumentovat, že takový termín je stejně nevyhovující, jako termín „klient“, jelikož rétoricky tvoří z „klienta“ pasivního prostředníka, který pouze poskytuje část služeb na základě příkazů třetí, mocensky nadřazené osoby.“ (s. 109)

Není jasné, jak autor dospěl k názoru, že Leontiyeva a Nečasová uvažují o zprostředkovateli práce (klientovi) jako o pasivním aktérovi, ani to, proč by zadavatel práce, ona třetí osoba, měla být vůči zprostředkovateli „mocensky nadřazena“. Viktor Rumpík zde, obdobě jako na mnoha jiných místech v textu, formuluje stanovisko, které nikdo nezastává (nebo alespoň neukazuje, že by tomu tak bylo). Toto stanovisko je pak vyvráceno. Příznačné však je, že toto „vyvrácení“ není provedeno na základě představení empirického materiálu, ale pouze formulací vlastního stanoviska / domněnky.

Ve snaze ukázat, jak moc je pojem klientský „systém“ neudržitelný, však autor přehlíží důležitou věc, kterou však, byť kvůli něčemu jinému, sám v práci zdůrazňuje. Když chce na s. 110 podtrhnout neoprávněnost používání pojmu „systém“ pro popis stávajícího modelu zprostředkovávání práce, zmiňuje výpovědi některých svých informátorů, podle nichž měl v 90. letech tzv. „kryšu“ každý. Podle autora to bylo dáno tehdejší nebezpečnou situací na trhu práce. Viktor Rumpík se zde dotýká tématu síly státu a jeho postavení / roli v migračních procesech a praktikách účastníků jeho výzkumu. Tématu, ke kterému se pak vrací v závěru práce, když diskutuje jejich adaptační mechanismy a možnosti integrace. Zatímco ukrajinští pracovníci se na trh práce adaptují již před svým odjezdem z Ukrajiny, o integraci nelze podle autora de facto uvažovat. Dokladem neintegrování do českého prostředí má být skutečnost, že i v česku dlouho žijící ukrajinští pracovníci nevyhledávají pomoc NNO či českých zprostředkovatelů práce, ale dávají přednost hledáním práce pomocí vlastních sociálních sítí a subjektů působících v šedé zóně na rozhraní formální a neformální ekonomiky. Viktor Rumpík zde vlastně popisuje něco, co chce v textu popřít: existenci systému hledání a poskytování práce, který:

- je dlouhodobý (protože o něm máme zprostředkovaná svědectví již od 90. let),
- je založený na využití neformálních a slabých sociálních vazeb (dříve napojených na organizovaný zločin, nyní i nadále orientovaný na neformální ekonomiku),
- propojuje důvěru (podporovanou teritoriální blízkostí a sociální v zemi původu) zapojených osob s finančními závazky.

Jediná změna, ke které za posledních 30 let došlo, má tak pouze sémantický charakter (nesetkáváme se již s klienty, ale se zprostředkovateli práce) a odráží posilující roli státu v oblasti regulace a kontroly pracovního trhu a migračních politik.

Shrnutí

Viktor Rumpík se ve své disertační práci studuje téma, které je v dlouhodobé pozornosti českých sociálních vědců. Toto své téma však nepropojuje s debatou, která je k němu vedena mimo český kontext (např. neregulární migrace, etnická ekonomika, postavení cizinců ze třetích zemí na trhu práce, etnografie státu, role sociálních sítí, důvěry a závazků při organizaci a praxi pracovní migrace.) Teze, které autor předkládá, nejsou podloženy argumenty, ať již na základě důkladného rozboru autorů, na které v teoretické i empirické části práce odkazuje, nebo na základě v textu jasně představených etnografických dat. Občasné zařazení citací z výzkumných rozhovorů tvoří důležitou součást práce, avšak bez osvětlení kontextu rozhovoru (etnografické situace) jsou sporné. Předloženou práci nepovažuji za zdařilou, autorovi navrhuji, aby ji přepracoval a v nové podobě předložil k obhajobě.

Taipei, 28. 10. 2018

doc. Jakub Grygar, Ph.D.

Stvrzuji, že autorem posudku je Doc. Jakub Grygar, Ph.D.

29.10.2018

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická
katedra antropologie

Doc. Petr Lozoviuk, Ph.D.

Posudek na disertační práci Mgr. Viktora Rumpíka

Proces zprostředkování pracovní migrace Ukrajinců v transnacionálním poli

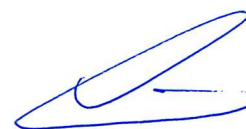
Vypracoval: Doc. Petr Lozoviuk, Ph.D.

Viktor Rumpík se ve své disertační práci věnuje velmi aktuální problematice ukrajinských migrantů v ČR. Toto široce pojaté téma se rozhodl nahlížet skrze analýzu procesu „zprostředkovávání (práce) v transnacionálním prostoru a v několika sociálních polích navzájem se překrývajících“ (s. 45). Adaptační a integrační proces ukrajinských příchozích na české (institucionální) podmínky je tedy popisován a analyzován prostřednictvím tzv. zprostředkovatelských aktivit. Lze jen litovat, že v práci není, vedle nástinu institucionálních vazeb k českému prostředí, věnována větší pozornost problematice kulturního a mentálního kontaktu migrantů s majoritním prostředím. Obdobně zajímavým a bezesporu i nosným tématem by byla analýza identitárních transformací, ke kterým dochází u některých potenciálních migrantů, zejména v souvislosti se situačním využíváním „historického odkazu na Československou Podkarpatskou Rus“, což může, podle Rumpíka, mít zpětně vliv na deklarování jejich kolektivní identity (s. 122).

V textu je obecně uvažováno o „Ukrajincích“, to je samozřejmě pochopitelné, autora zajímají především občané z této východoevropské země, zároveň by ale bylo zajímavé rozkrýt vnitřní diferenciaci sledovaných „zarobitčanů“. Dokonce i v případě osob pocházejících výhradně ze Zakarpatska se nejedná z regionálního a etnického hlediska o homogenní skupinu (Rusíni, příslušníci národnostních menšin). Že informátoři sami určitou vnitřní diferenciaci tematizovali, dokazují kupříkladu ukázky z rozhovorů na s. 125-126. Tento úhel pohledu je patrně rezultátem kontextuálního zarámování Rumpíkova uvažování, který bych s jistou nadsázkou označil jako „antropologistický“. V rámci tohoto diskurzu však Rumpík odvádí spolehlivou rutinu – cituje (někdy až účelově) uznávané (a módní) autory, snaží se aplikovat jejich mnohými akceptované (a mnohdy nekriticky přijímané) teoretické koncepty na svůj terén apod. Proto kupříkladu hovoří o „tvorbě dat“, „konstrukci terénu“ apod. Na druhé straně představuje výrazný tenor předloženého textu autorova snaha o inovativní pohled na způsob, jakým je v českém badatelském prostředí uvažováno o ukrajinské migraci. Odtud jeho kritika konceptu tzv. klientského systému, kterou provádí prostřednictvím kritické analýzy vybraných studií českých badatelů a jež následně nahrazuje „novým konceptem“, označeným jako „zprostředkovávání zarobitky“.

Celkově však lze konstatovat, že předložená disertační práce se pokouší prostřednictvím interpretace autenticky shromážděných dat během dlouhodobého terénního výzkumu o inovativní pohled na celý soubor témat spojených s fenoménem pracovní migrace z Ukrajiny do ČR. Autor prokázal přiměřenou znalost sekundární literatury, schopnost získat etnografická data v terénu a adekvátně je analyzovat, stejně jako pracovat s dalšími relevantními zdroji informací. Také po formální stránce předložený text splňuje kritéria kladená na disertační práce. **Z tohoto důvodu ho doporučuji k obhajobě.**

V Plzni 30.10.2018

Doc. Petr Lozoviuk, Ph.D.

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická
katedra antropologie